

Витоки

ЕФЕКТ ВИСОКОГО НЕБА

«День» публікує лекції професора, доктора філософських наук Сергія Борисовича Кримського про скарбницю воістину світового значення — Софію Київську. Ми відвідали разом із нашим постійним автором цю пам'ятку давньоруського зодчества. Цикл незвичайний тим, що вдумливий, мудрий філософ буде проводити імпровізовані бесіди, використовуючи свої знання про пам'ятки архітектури, топоніміку Києва — «Другого Єрусалима». Ми йшли до цих лекцій багато місяців, зрештою знайшовши потрібний контекст, в якому буде розгорнута своєрідна антологія софійності (мудрості) минулих століть на тлі знакових пам'яток культури столиці України.

ПРИЄДНАННЯ ДО БОЖЕСТВЕННИХ СМИСЛІВ НАДАЄ РАДІСТЬ БУТТЯ

Смисл книги — всередині книги. А смисл архітектурної споруди залежить від місцевості. Вона «виростає» з певного контексту; треба знати контекст і коли дивитися — вранці, увечері, взимку чи влітку. Я написав статтю про українське бароко. На Україні немає такої барочної споруди, до якої я б не потрапив пішки — на заході чи сході. На підставі таких

особистих вражень і написана ця робота. Спочатку треба відчути екстер'єр.

Софія Київська — пам'ятка світового значення. Такого ж значення, як грецький Парфенон і римський Колізей. Справа ось у чому: зазвичай християнські церкви присвячуються або святу (Різдва, Стрітіння, Великодня...) або якому-небудь святому (Павлу, Миколаю, Петру...). А такої християнської святої, як Софія, до XV століття не було. Це просто образ мудрості. Рідкісний, особливий випадок, щоб до XV ст. християнська церква називалася ім'ям Софії.

Річ у тім, що можна говорити про певну паралель між афінським Парфеноном і київською Софією. Подібно до того, як афінський Парфенон збудовано на місці історичної битви з персами — київську Софію збудовано на місці історичної битви з печенігами, після якої ці кочівники взагалі зійшли з історичної арени. Літописець пише: «Многие утопиша, многие погибаша, а иные бегают до сих пор неизвестно где...»

Так само як Парфенон присвячений богині мудрості Афіні, київська Софія присвячена Софії, тобто мудрості. Якби ми з вами поставили перед собою таке завдання: дати лаконічне визначення, що ж таке античність, то якою була б відповідь? Це концепція софійності світу.

Античні греки дійшли такої думки — є два типи мудрості. Є мудрість, яка в голові — «Логос»; є мудрість, яка в бутті, в речах — це «Софія». І тому греки дійшли висновку, що світ — це книга. Світ читається, як ми читаємо книгу. У книзі кожний розділовий знак, кожне слово щось значать. Так само й у світі речі мають деякі приховані, божественні смисли і приєднання до цих змістів надає радість буття, радісне мистецтво. І дає, так би мовити, залучення до певної життєвої благодаті. Тому світ — книга... Це поняття виявилось надзвичайно важливим для християнства. Справа в тім, що християнство — це теїстична релігія, тобто Бог у ній не субстанція, і Бог там — не

енергія, як у брахманізмі, Бог — особистість, така ж особистість, як кожний із нас. Ця особистість має біографію (Євангеліє), у неї є характер; відомо, що Ісус плакав, але ніколи не сміявся.

Отож, як зв'язати Бога зі світом, якщо він є субстанцією чи енергією? Зрозуміло, можна сказати, що в основі усього — Бог. А як зв'язати зі світом особистість? І тоді згадаємо античну концепцію софійності світу. Світ, згідно з нею, — це текст Бога, це слова Бога. Звідси «спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було — Бог». Таким чином і сам Ісус — це Слово з великої букви, що було на самому початку. І звідси такий особливий піїтет перед знаками навколишнього світу. Скажімо, київський літописець може описувати історичну битву; і в нього ж... «пройшла корова». Те, що пройшла корова, має не менше значення, ніж сама битва! Це знамення, знак чогось, якихось дуже важливих смислів, можливо, божественних смислів.

Чому — тепер нам стане зрозумілим — у Києві виникає храм Софії? Київська Русь, і, відповідно, Київська держава, народилася на березі великого степового океану. Уявіть собі Великий Степ, що починається біля Великої Китайської Стіни — степи Монголії, степи Середньої Азії, степи Прикаспію, степи Уралу і степами України та Угорщини вона закінчується біля Альп. Великий степ, що охоплює два континенти! Цей Степ був етнічним казаном, що весь час «вихлюпував» хвилі навал кочівників.

До речі, цікава деталь: у нас «відкрилася» тема української культури. І як завжди, коли відкривається щось нове (як скажімо, Америку відкрили), туди кинулися авантюристи. Ось і зараз в українську культуру кинулися авантюристи, які пишуть казна-що. Я вже не кажу, що дуже шкідливий вплив справила діаспора, у якої не було серйозних матеріалів. Представники діаспори «наговорили» таке, що сприймається тепер як остання істина. От, скажімо, пишуть: «українська

«Київську Софію збудовано на місці історичної битви з печенігами... Вона — альтернатива хаосу степу... Чому 13 куполів? 13 апостолів, чи то враховуючи Христа, чи то враховуючи Юду... 13 руських племен: поляни, древліани, кривичі, угличі, в'ятичі...»

культура — селянська». Та взагалі ніяка культура не може бути селянською! Культура виробляється в містах. І Україна — особливий регіон світу. Тут до середини XVII століття сіл не було як таких. Натиск степу могли витримати тільки укріплені місця — міста. Те, що так називалося (потім, звичайно, виникали села), — це були козачі хутори. А козачий хутір — це не село; у козаків розмовна мова — латинь — у «Тарасі Бульбі» головний герой говорить: «І я Горація латиною читав». Тобто це було зовсім інше середовище, щоправда, дуже цікаве — воїн-селянин, воїн-землероб.

ХРАМ ЯК ГАВАНЬ У СТЕПОВОМУ ОКЕАНІ

Цей Великий Степ, що «давив» на Київську Русь, для киянина, русина, був пільмою зовнішньою, хаосом. Хаосу треба було протиставити розумну Ойкумену, тобто розумне буття. Такою розумною Ойкуменою могло бути місто, центром якого є Софія. Це — альтернатива хаосу Степу. Причому місто тоді розумілося інакше, ніж ми зараз його сприймаємо. У нас воно має центр і периферичні частини (передмістя). Тоді ж місто було чітко окреслене стінами. За стінами вже було не місто. Самі стіни пов'язувалися зі словом «цнотливість». Тільки після Жанни Д'Арк, дівчини-лицаря, це поняття було перенесене на жінок. А до цього воно відносилось тільки до стін, котрі охороняли мудрість міста. І місто розумілося як суцільний образ, як земна ікона небесного міста — Єрусалима. У літописах воно вживалося в художньому контексті — «І одяглася Русь у білу ризу міст».

Звідси особливе значення і самої ідеї Софії, і самого храму Софії. Звісно, це християнський храм, головний храм Київської Русі. Але одночасно це був і духовний центр. Тут на другому поверсі влаштовувалися бенкети; проходили дипломатичні прийоми; тут знаходилася перша бібліотека; тобто в цілому —

це був храм мудрості, храм Софії. Більше того, подібно до того, як Парфенон (це моя метафора) був транслятором античної традиції в Західну Європу, Київська Софія була транслятором античної традиції в Східну Європу. Звідси й ця симетрія.

Один церковний письменник XV століття написав про православні храми так: «Тихі гавані безкрайніх степових просторів з їхніми нерозв'язними проблемами». Храм як гавань у степовому океані!

Тут, коли ми дивимось із зовнішньої сторони на храм Софії, усе читається як текст, буквально усе має свій зміст. Скажімо, 13 куполів (у XVII ст. — додали 6). Чому 13 куполів? 13 апостолів, чи то враховуючи Христа, чи то враховуючи Юду (адже він теж був апостолом, обраним самим Христом). 13 руських племен — поляни, древляни, кривичі, угличі, в'ятичі... Тому саме 13 куполів.

Історик Надія Никитенко доводить (звичайно, офіційні історики цураються цих версій, котрі йдуть врозріз із їхніми версіями), що Софію Київську починав будувати ще Володимир, оскільки тримати будівельників Десятинної церкви без роботи було досить дорогим задоволенням. І я відчуваю, що шановна колега права.

У V столітті нашої ери в Римі один чернець підрахував, що в X столітті (тобто на початку другого тисячоліття) буде кінець світу. І ось що цікаво, п'ять століть у Європі падає економіка, ніхто економікою не займається. Гроші вкладають у церкви, у монастирі, люди рятуються. І тільки в X столітті, коли виявилось (як вони думали, — це теж окрема тема), що Страшний Суд не настав; він був перенесений у майбутнє, що, на мій погляд, виявилось ілюзією. Насправді Страшний Суд був розтягнутий у часі. Адже в II тисячолітті загинуло 400 мільйонів осіб, тобто все населення, що жило в X столітті. За минуле тисячоліття жодна велика соціальна проблема не вирішена, також як проблема бідності, проблема безробіття,

«Тут на другому поверсі влаштовували бенкети, проходили дипломатичні прийоми, розташовувалася перша бібліотека, тобто загалом це був храм мудрості, храм Софії...»

проблема злочинності, молоді. Ані соціалізм, ані капіталізм не вирішили ці питання.

Скажете, а науково-технічний прогрес?.. Вернер Гейзенберг, найбільший лідер сучасної науки, сказав: «науково-технічний прогрес — це спосіб зробити пекло більш комфортабельним для життя». Бо техніка вирішує ті ж проблеми, що і викликає. Прекрасно, я можу на машині або на транспорті приїхати на роботу. А навіщо треба жити так, щоб на роботу треба було їхати?

Я вважаю, що наприкінці Х століття Володимир хрестить Русь, рятуючи свій народ від Страшного Суду. І тому не випадково ця подія збігається з часом, коли чекають кінця світу. І ось це очікування, контекст кінця світу позначаються і тут. Ви бачите несправжні вікна. Це не закладені прорізи, їх із самого початку так будували. У чому ж справа? Поза храмом демони — нехай вони б'ються в закриті вікна і не потраплять у відкриті. Або ви бачите на апсидах тонкі стовпчики, що йдуть нагору і перетворюються в такий орнамент — трилисник (пізній орнамент, але він показує суть стовпчиків). Трилисник — це символ Трійці, триєдиної сутності Бога. Нечиста сила в землі. Її потрібно каналізувати нагору і заплутати в нестерпній для чорта символіці триєдиної сутності Бога. Тут ми бачимо чекання і боротьбу з цими страшними силами, що знаходяться зовні. І сама Божя Матір (Оранта) «Непорушна Стіна» — це те, що захищає від зла і свавілля нечистої сили за стінами цього храму.

КУЛЬТУРИ НЕ ВКЛАДАЮТЬСЯ ОДНА В ОДНУ, ЯК МОТРІЙКИ

Є ще одна особливість — Київ народжується як християнський центр; у просторі бісівської сили, у її самому небезпечному жіночому варіанті — відьмацтві. Київ виділявся навіть шабашами відьом на знаменитій Лисій горі. І треба було протиставити цій бісівській силі християнську міць, християнську оборону, особливу духовність.